

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 75.03:78.04“18/19”

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-9>**В'ячеслав БОЙКО,***orcid.org/0000-0002-0842-7450*

кандидат філософських наук, доцент,

т.в.о. завідувача кафедри мистецтвознавчої експертизи

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

(Київ, Україна) *vboiko@dakkkim.edu.ua***РОМСЬКІ ЧОЛОВІЧІ ОБРАЗИ В РЕАЛІСТИЧНОМУ ЖИВОПИСІ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

На тлі зростання рівня уваги вітчизняних науковців до ромської теми в історичному, культурно-мистецькому й соціальному контекстах засобами аналізу зразків образотворчого мистецтва, все більше уваги приділено жіночим та дитячим ромським образам. Натомість увага до інтерпретації чоловічих ромських зображень майже повністю відсутня в наукових публікаціях. У зв'язку з цим, вбачається потреба у введенні таких матеріалів у науковий обіг. Мета статті полягає в аналізі зображень ромів-чоловіків у різних жанрах реалістичного живопису другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Для її вирішення було використано ряд методів, до яких належать хронологічний, історіографічний та джерелознавчий методи, класифікація, аналітичний та логіко-узагальнюючий методи. Узагальнені результати: у статті встановлено факт наявності ряду ромських чоловічих образів у творах, що належать до стилю реалізму в живописі другої половини ХІХ – початку ХХ ст., із врахуванням жанрового підходу. Серед них – роботи Антонія Козакевича, Х'юго Бірґера Пітерсона, Франца Штрайта та інших митців. Зауважено, що в спектрі ромської теми переважають жіночі та дитячі образи як такі, що значно більше приваблювали увагу художників зазначеного періоду своєю імпульсивністю та колоритністю. Натомість чоловічі образи, як більш стримані та менш естетично виразні, не були настільки актуальними для митців. Класифіковано 2 види таких зображень, проявлені в портретному та побутовому жанрах. У ході дослідження зроблено акцент на тому, що об'єктами дослідження стали як твори, де наявні індивідуальні портрети ромів-чоловіків, так і групові портрети й жанрові сцени, оскільки відокремлених портретних зображень ромів-чоловіків є вкрай мало. Підсумовано, що цим образам притаманний особливий психологізм, виразна деталізація, що компенсує деяку візуальну стриманість в емоціях та вбранні.

Ключові слова: ромська музична культура, образотворче мистецтво, роми, цигани.

Viacheslav BOIKO,*orcid.org/0000-0002-0842-7450*

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor;

Acting Head of the Department of Art Expertise

National Academy of Culture and Arts Management

(Kyiv, Ukraine) *vboiko@dakkkim.edu.ua***ROMANI MALE IMAGES IN THE SECOND HALF
19TH – EARLY 20TH CENTURIES REALISTIC PAINTING**

Against the background of the growing attention of domestic scholars to the Roma theme in the historical, cultural, artistic and social contexts by means of analysis of samples of fine art, more and more attention has been paid to female and children's Roma images. At the same time, attention to the interpretation of male Roma images is almost completely absent in scientific publications. In this regard, there is a need to introduce such materials into scientific circulation. The purpose of the article is to analyze the images of Roma men in various genres of realistic painting of the second half 19th – early 20th centuries. To solve it, a number of methods were used, including chronological, historiographical and source study methods, classification, analytical and logical generalization methods. The generalized results: the article establishes the fact of the presence of a number of Roma male images in works belonging to the style of realism in painting of the second half 19th – early 20th centuries, taking into account the genre approach. Among them are the works of Antoni Kozakevych, Hugo Birger Peterson, Franz Streit and other artists. It is noted that in the spectrum of the Roma theme, female and children's images prevail as those that attracted the attention of artists of this period much more with their impulsiveness and colorfulness. At the same time, male images, as more restrained and less aesthetically expressive, were not so relevant for artists. Two types of such images are classified, manifested in the portrait and everyday genres.

In the course of the study, emphasis is placed on the fact that the objects of research were both works with individual portraits of Roma men, and group portraits and genre scenes, since there are extremely few separate portrait images of Roma men. It is summarized that these images are characterized by a special psychologism, expressive detailing, which compensates for some visual restraint in emotions and attire.

Key words: Roma musical culture, Fine arts, Roma people, Gypsies.

Постановка проблеми. Ромська тема уже кілька століть викликає жвавий інтерес у митців, які звертали увагу на самотню ромську культуру і кочовий спосіб життя, на вміння ромів зберегти свою етнічну самотність і любов до життя навіть у найнесприятливіших соціальних умовах. Таким чином, у їхній творчості виникали ромські сюжетні лінії, які нині варті особливої уваги фахівців мистецтвознавчої, історичної, культурної, соціальної та інших наукових галузей. Чи не найбільша кількість таких зображень належить до другої половини XIX – початку XX ст., коли з розвитком реалістичного напрямку в образотворчому мистецтві, було створено численні майже фотографічні сцени з життя цього етносу.

Виразні типи залишали в серцях митців глибокий слід, оскільки кардинально відрізнялись від того суспільного середовища, в якому вони жили. Найчисельнішими є жіночі та дитячі образи, які вражали митців своєю відвертою емоційністю, колоритом зовнішнього вигляду, що проявлявся не лише в рисах обличчя чи постаті, а й, наприклад, у костюмі та прикрасах, які, безумовно, були більш виразними, ніж чоловічі. Тому на сьогодні ми спостерігаємо значно меншу кількість чоловічих ромських образів у творах. Однак, це ніяким чином не применшує їхнього значення. Аналіз чоловічих ромських образів, на наше переконання, дає змогу більш тонко зрозуміти затребуваність даної теми в реалістичному живописі.

Аналіз досліджень. Робота над обраною темою передбачила аналіз масиву наукових досліджень на предмет таких, які присвячені встановленню факту наявності та подальшої характеристики зображень ромів-чоловіків у творах живопису як складової частини ромської теми в образотворчому мистецтві. Однак, не було зафіксовано жодного дослідження на цю тему, тому вона вбачається нами як маловивчена. У працях окремих вчених вона зустрічається як складова частина основної теми. Варті уваги й дослідження, присвячені ромській історії та культурі, де приділено увагу ролі чоловіків у житті ромських громад. Так, дослідник ромського етногенезу, побуту й фольклору ромів, в 1931 р. у фундаментальному дослідженні «Українські цигани» описав традиційні заняття ромів-чоловіків, серед яких виділив лудіння, ковальство, шевську справу, продаж

та обмін коней, гру на музичних інструментах (Баранніков, 1931). Цю ж тему у 2013 р. розвинули у своїй статті «Цигани в Україні» В. Наулко та Н. Зіневич (Наулко, 2013).

У 2023 р. С. Оборська, досліджуючи золоті прикраси як невід’ємну складову частину ромської культури на прикладі мистецтвознавчого аналізу творів живопису, привернула увагу до того, що «...асортимент одноосібних чоловічих образів, тим більше з наявними прикрасами значно скромніший. До циганських чоловічих прикрас належать переважно підвіски-амулеті, перстні, розмір яких відповідав ієрархічній сходинці в соціумі, а також сережки, які носили як в одному вусі, так і в двох. Така вушна прикраса слугувала «візитівкою» цигана. Наприклад, одна сережка в лівому вусі означала те, що чоловік – єдиний або перший син в родині (або те, й інше), або ж такий, який народився в сім’ї після смерті першої дитини. Носити дві сережки означало, що чоловік є молодшим, другим сином» (Оборська, 2023: 89).

У тому ж році О. Афоніна, вивчаючи ромську тему в живописі й графіці в творах портретного та побутового жанру, виокремила ряд робіт, де наявні ромські чоловічі образи – як-то, у творах Огюста Раффе, «...французького графіка-літографа, ілюстратора, баталіста, який у 1837 р. побував в експедиції Кримом, територіями сучасної Молдавії, Румунії та Угорщини. Створив понад 100 робіт, багато з яких описують циганський побут...» (Афоніна, 2023: 20).

У зарубіжному мистецтвознавстві серед невеликої кількості публікацій, в яких у цьому ракурсі проаналізовано деякі ромські образи, можна виділити дослідження М. Брауна від 1978 р., присвячене твору Едуарда Мане «Старий музикант» (Brown, 1978). З огляду на те, що проблематикою дослідження є виокремлення творів живопису саме реалістичного напрямку, зафіксовано матеріали, присвячені реалізму, серед яких праці О. Рославець (1979), Т. Недошовенко (Недошовенко, 2018), О. Ясенєва (Ясенєв, 2023), Г. Володимирської (2023) та інших вчених.

Мета статті полягає в аналізі зображень ромів-чоловіків у різних жанрах реалістичного живопису другої половини XIX – початку XX ст. Для її вирішення було використано ряд методів, до яких належать хронологічний, історіографічний

та джерелознавчий методи, класифікація, аналітичний та логіко-узагальнюючий методи.

Виклад основного матеріалу. У реалізмі як напрямку живопису, що виник у Франції в середині XIX ст. і стрімко поширився у мистецьких середовищах інших країн та спонукав до появи художніх творів, яким була притаманна фотографічна точність, але з суб'єктивною складовою бачення митця, поширеною була ромська тема. Вона розвивалась переважно у двох жанрах – портретному і побутовому, відображаючи колорит кочового стилю життя ромського етносу. Реалістичну манеру митці використовували як інструмент для зображення ромських типажів без зайвої міфологізації й підкресленої романтизації. Хоча подекуди, з огляду на стереотипне бачення кочівництва в ареалі романтики, художники звертались до цього прийому. Однак, саме завдяки реалізму роми XIX–XX століть і нині постають перед нами у всій повноті свого існування, дещо відособлені від суспільних правил завдяки життю на колесах, із притаманною їм вірою в краще.

Розглянемо кілька характерних ромських чоловічих образів. Провідною темою творчої спадщини польських художників Франца Шрайта (1839–1890) та Антонія Козакевича (1841–1929), які довгий час жили та працювали в Мюнхені та сформувались як видатні представники побутового жанру, була саме ромська. Попри те, що в них відсутні безпосередньо чоловічі портрети, для нас становлять інтерес жанрові сценки кочового життя.

У багатьох роботах цих двох художників композиційним центром виступає саме чоловіча постать. Як-то, в роботі Франца Шрайта «Цигани в дорозі» (1877) (рис. 1). Чоловіча постать – батько невеликої кочової родини, який впрігся у віз, на якому сидять його діти й жінка старшого

віку (ймовірно, мати або теща) і тягне його вперед, попри те, що це дуже важко. Художник вміло показав, що чоловік не опирається своїй долі, а смиренно приймає її як належне, йдучи вперед. Суворий вираз обличчя ніби підтверджує його стійкість до життєвих труднощів, і свідчить про те, що він є опорою своїм близьким. Фотографічна деталізація цього зображення спонукає уявити до дрібниць непросте життя ромів, які таким чином долали великі відстані.

Батько-ром сповнений шляхетної сили, яку підкреслює його костюм: червоні штани, біла сорочка з широкими рукавами та головний убір такого ж кольору, чорна жилетка. Костюму притаманний яскравий ромський колорит, який, ймовірно, не залишав байдужим кожного, хто зустрічав цю родину на своєму шляху, як і свого часу Франц Шрайт. Цікавою деталлю є те, що чоловік взутий у високі добротні чоботи, які, ймовірно, допомагають йому берегти ноги та сили загалом, керуючи возом силою свого тіла. А також, підкреслюють статус голови родини, адже саме взуття нарівні з золотими прикрасами є найдорожчим елементом костюма. Те, що інші члени родини зображені босоніж, підтверджує дану думку. Можемо підсумувати, що художник уособив у чоловічій постаті незламну силу ромського духу та продемонстрував родинну ієрархію цього етносу.

У роботі Антонія Козакевича «У циганському таборі» (1885) (рис. 2) голова родини зображений не з такою емоційною напругою, оскільки згідно з сюжетом, роми перебувають на відпочинку між кочовими переходами з одного місця на інше. Розслаблена атмосфера теплого надвечір'я додає роботі особливої настроєвості та спонукає радіти за цю ромську родину, яка відпочиває та щиро спілкується між собою. Як і в роботі Франца

Рис. 1. Франц Шрайт «Цигани в дорозі», 1877

Рис. 2. Антоній Козакевич
«У циганському таборі», 1885

Штрайта, тут чоловіча постать знову є центром композиції, її художньою та емоційною віссю. Тому ніщо не може приховати від глядача задоволення чоловіка від того моменту, в якому він зображений, завдяки його розслабленій позі та посмішці. Адже попереду відпочинок і смачна вечеря, поруч із ним його рідні, які перебувають в хорошому настрої; є дах над головою, нехай і небагатий.

Серед найвідоміших творів Х'юго Бірґера Пітерсона (1854–1877), шведського художника-портретиста і майстра жанрового реалістичного живопису – картина «Циган» (1882) (рис. 3), що

Рис. 3. Х'юґо Бірґер Пітерсон «Циган», 1882

зберігається в Національному музеї в м. Стокгольм. Портрет, виконаний в реалістичній манері (але в же з віянням імпресіонізму), представляє чоловіка середніх років, який сидить, притулившись головою та плечем до вікна чи дверей будівлі, на перший погляд, є сценою відпочинку цього рома від гри на музичному інструменті. Але, попри яскраві зелені барви заднього плану, вся чоловіча постать, хворобливий колір жилавих рук, змучені очі і виснажене обличчя свідчать про втому від життєвих турбот. Така трагічна достовірність, притаманна зразкам реалістичного живопису, задокументувала один із чоловічих ромських образів, залишивши його в історії мистецтва назавжди.

Х'юґо Бірґер Пітерсон підкреслив належність чоловіка до ромської громади червоною хусткою й поясом, продовгуватим кучерявим волоссям, смуглою шкірою. У роботі відчувається небайдужість автора до портретованого, його щире намагання зобразити непросте ромське життя, сповнене щоденних клопотів про родину, думок про завтрашній день. Попри те, що ми ніколи не дізнаємось, яка сторінка ромського життя застигла в очах і виразі обличчя рома, цей твір є свідченням глибини душі ромського народу, який, попри життєві перипетії, залишається прекрасним у деякому своєму трагізмі.

Герман Армін фон Керн (1838–1912) – австрійсько-словацький художник, один із найпопулярніших представників портретного й побутового жанру Австро-Угорської імперії, відомий великою кількістю колоритних чоловічих портретів різних верств населення, в 1912 р. створив портрет музиканта – молодого рома (рис. 4). Це є традиційна тематика ромського життя, яке неможливо уявити без гри на музичних інструментах (найчастіше – смичкових). Бідність тла контрастує з його доволі добротним костюмом тогочасного європейського зразка та одухотвореним виразом обличчя чоловіка, який немовби перебуває не тут, а на сцені, в складі якогось відомого оркестру. Його щаслива посмішка ніби промовляє про те, що музика є смыслом життя. Але, зауважимо, що й впевненості в завтрашньому дні також, оскільки гра на музичних інструментах для ромів-чоловіків здавна була традиційним способом заробітку. Тож, Герман Армін фон Керн не випадково так тонко зобразив концентрацію рома на музиці, використавши емоційну виразність, світло-тіньовий контраст, де тло, навпаки, не є темним, а світлим, відтіняючи (немов, підсвічуючи) доволі тьмяну за кольорами чоловічу постать.

Рис. 4. Герман Армін фон Керн
«Циган-музикант», 1912

Висновки. У статті з позицій мистецтвознавчого аналізу охарактеризовано твори представників реалізму в живописі другої половини

XIX – початку XX ст. на предмет наявності ромських чоловічих образів. Дані твори виокремлено з масиву художніх творів на ромську тематику досліджуваного періоду. Наголошено на тому, що в цій темі переважають жіночі та дитячі образи. Зроблено припущення, що саме вони більше приваблювали увагу митців своєю імпульсивністю та колоритністю. Тому наявна велика кількість портретів ромських жінок та дітей.

Своєю чергою, чоловічі образи як більш стримані та менш естетично виразні, були не настільки актуальними для переважної більшості художників, тому натепер їх відомо небагато. Класифіковано 2 види ромських чоловічих образів – це зразки портретного й побутового жанру. У зв'язку з чим об'єктами дослідження стали як твори, де наявні індивідуальні портрети ромів-чоловіків, так і групові портрети й жанрові сцени.

Вивчено чотири роботи, створені в період між 1877 та 1912 рр. авторства Франца Штрайта, Антонія Козакевича, Х'юго Біргера Пітерсона та Германа Арміна фон Керна. Встановлено, що цим образам притаманний певний символізм, пов'язаний з тим чи іншим сюжетом; глибокий психологізм; виразна фотографічна деталізація, що компенсує деяку візуальну стриманість в емоціях та вбранні. Акцентовано на тому, що кожен із цих ромських образів є центром композиції, навіть якщо це твір не портретного, а побутового жанру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афоніна О. Образи ромів і коней в живописі та графіці: символіка та значення. Український мистецтвознавчий дискурс. 2023. № 5. С. 18–23. DOI: <https://doi.org/10.32782/uad.2023.5.2>.
2. Баранніков О. П. Українські цигани / ред. А. М. Лобода. Київ : друк. Всеукр. Акад. Наук, 1931. 70 с.
3. Наулко В., Зіневич Н. Цигани в Україні : Енциклопедія історії України : / ред. В. А. Смолій. Київ : Наук. думка. Т. 10 : Т – Я. 2013. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Tsyhany> (дата звернення: 26.02.2024).
4. Недошовенко Т. Реалізм як основа образотворчості. Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. 2018. № 40. С. 367–377.
5. Оборська С. Відображення в європейському живописі ювелірного мистецтва (на прикладі культурних традицій ромів). Український мистецтвознавчий дискурс. 2023. № 5. С. 87–93. DOI: <https://doi.org/10.32782/uad.2023.5.9>.
6. Ясенев О. П. Реалізм як стиль у живописі. Культура і мистецтво: сучасний науковий вимір: матеріали VII Всеукр. наук. конф. молод. вч., асп. 2023. С. 140.
7. Brown M. R. (1978). Manet's «Old Musician»: Portrait of a Gypsy and Naturalist Allegory. *Studies in the History of Art*. 1978. Vol. 8. P. 77–87.

REFERENCES

1. Afonina, O. (2023). Obrazy romiv i konei v zhyvopysi ta hrafitsii: symbolika ta znachennia. [Art of the Violin in Polish Fine Art of the late 19th – early 20th centuries (Genre Art)]. *Ukrainskyi mystetstvoznavchyi dyskurs*, (5), 18–23. DOI: <https://doi.org/10.32782/uad.2023.5.2>. [in Ukrainian].
2. Barannikov, O. P. (1931). *Ukrainski tsyhany [Ukrainian Gypsies]* (A. M. Loboda, Red.). *drukarnia Vseukrainskoi Akademii Nauk*. [in Ukrainian].
3. Oborska, S. (2023). Vidobrazhennia v yevropeiskomu zhyvopysi yuvelirnogo mystetstva (na prykladi kulturnykh tradytsii romiv). [Reflection of Jewellery Art in the European Painting (On the example of Cultural Traditions of Roma People)]. *Ukrainskyi mystetstvoznavchyi dyskurs*, (5), 87–93. DOI: <https://doi.org/10.32782/uad.2023.5.9>.

4. Naulko, V., & Zinevych, N. (n.d.). Tsyhany v Ukraini [Gypsies in Ukraine]: T. 10. T – Ya (V. A. Smolii, Red.). Naukova dumka. Retrieved from <http://www.history.org.ua/?termin=Tsyhany> [in Ukrainian].
5. Nedoshovenko T. (2018). Realizm yak osnova obrazotvorchosti [Realism as the basis of fine art]. Aktualni problemy istorii, teorii ta praktyky khudozhnoi kultury, (40), 367–377. [in Ukrainian].
6. Yaseniev, O. P. (2023). Realizm yak styl u zhyvopysi [Realism as a style in painting]. Kultura i mystetstvo: suchasnyi naukovyi vymir: materialy VII Vseukr. nauk. konf. molod. vch., asp., 140. [in Ukrainian].
7. Brown, M. R. (1978). Manet's «Old Musician»: Portrait of a Gypsy and Naturalist Allegory. Studies in the History of Art, 8, 77–87.